Окупаційний режим у поневолених країнах. Рух Опору

Колабораціонізм — співробітництво урядів, окремих осіб з окупаційною владою.

Голокост (у перекладі з давньогрецької — всеспалення) — планомірне й організоване знищення єврейського населення в роки Другої світової війни.

1. НАЦИСТСЬКИЙ «НОВИЙ ПОРЯДОК» У ЄВРОПІ. ОКУПАЦІЙНА ПОЛІТИКА ЯПОНІЇ. Окупація значних територій у Європі, Азії, Африці супроводжувалася встановленням «нового порядку». Він базувався на нещадному терорі й пограбуванні.

Окуповані країни Європи та Азії зазнали значних територіальних змін. На карті світу з'явилися нові держави: Словаччина (1939 р.), Хорватія (1941 р.), Бірма (1944 р.), Індонезія (1945 р.). Однак незалежність цих держав була дискредитована співробітництвом з агресорами. Такі держави, як Австрія, Чехословаччина, Польща, Югославія, Люксембург, Греція були ліквідовані. У Данії, Норвегії, Бельгії, Нідерландах, Франції до влади прийшли колабораціоністські уряди.

Держави — союзниці Німеччини, Італії та Японії отримали значні територіальні придбання. Так, Угорщина отримала Карпатську Україну, Трансильванію, частину Словаччини та Югославії, Румунія — Трансністрію, Болгарія — південну частину Добруджі, Македонії, Фракії, Фінляндія повернула собі втрачені в 1940 р. території.

Окупаційна політика на території Східної Європи та СРСР проводилася згідно з планом «Ост». Окуповані радянські території було розділено на частини. Тилові райони німецьких груп армій передавали під управління військового командування. Інші було підпорядковано «східному міністерству» на чолі з А. Розенбергом і поділено на два рейхскомісаріати — «Остланд» (країни Балтії й більша частина Білорусії) та «Україна». Західноукраїнські землі було приєднано до польського генерал-губернаторства.

Нацистський уряд прагнув створити на завойованих територіях «життєвий простір для німецької нації». Місцеве населення мало бути перетворене на рабів або знищено. На окуповані території планувалося переселити близько 10 млн німців.

Основними засобами, якими нацисти користувалися в утвердженні свого панування, були нацьковування одних націй на інші й фізичне знищення. Повній ліквідації підлягали також представники ромської громади та єврейське населення.

Важливим елементом у насадженні «нового порядку» були концентраційні табори, до яких відправляли всіх невдоволених і тих, кого нацисти вважали

небезпечними для свого режиму. У Європі таких таборів налічувалося близько 30. Найбільші з них — Дахау, Бухенвальд, Майданек, Аушвіц-Біркенау (Освенцим).

Окупаційна політика Японії за формою була дещо іншою, але суть зберігалася така сама. Агресивні прагнення приховували гаслами: «Створення процвітаючої Азії», «Звільнення Азії від білих колонізаторів». До утворюваних окупаційних адміністрацій намагалися залучити лідерів національно-визвольних рухів поневолених народів. Така політика давала можливість здійснити загарбання колоніальних володінь європейських держав без значного опору місцевого населення. Однак уже перші місяці японської окупації довели, що відбулася лише зміна колонізаторів. Японія відверто грабувала захоплені території.

ДОКУМЕНТИ РОЗПОВІДАЮТЬ

А. Гітлер про мету війни

Ми маємо знищити населення — це належить до нашої місії охорони німецького населення. Нам доведеться розвинути техніку винищення населення. Якщо я посилаю цвіт німецької нації в пекло війни, то я маю право знищувати мільйони людей нижчої раси, що розмножуються, як черви... На Сході жорстокість є благом для майбутнього. Росіяни, поляки, українці, білоруси мають зникнути. Їх слід використати на благо Рейху.

1. Якою була мета нацистського «нового порядку»? 2. Чим виправдовує А. Гітлер свою людиноненависницьку політику?

Після запровадження «нових порядків» поневолені народи Європи й Азії стали на боротьбу.

Діти в концтаборі Аушвіц-Біркенау. 1940-ві рр.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Нацисти здійснювали тиск на населення окупованих країн, щоб не допустити з їхнього боку допомоги євреям. Антисемітською пропагандою розпалювалася національна нетерпимість. Однак відомо багато фактів допомоги євреям із боку представників інших народів, навіть із ризиком для власного життя. Тисячі

людей за рятування євреїв удостоєні парламентом Ізраїлю почесного звання «Праведник народів світу», зокрема Олена Вітер.

Олена Вітер

2. ГОЛОКОСТ. Антисемітська політика, яку проводили нацисти після приходу до влади в Німеччині в 1933 р., після початку Другої світової війни набула ще більш жахливого вигляду. Почалося планомірне й систематичне знищення нацистами та їхніми пособниками єврейського населення Європи. Цей процес отримав назву Голокост.

Жертвами Голокосту стали 6 млн євреїв (в Україні — 1,4 млн). Це становило близько 63% європейського і 36% світового єврейського населення.

Одразу після загарбання Польщі, де проживала одна з найбільших єврейських громад, усе єврейське населення було переселено в гетто, а їхню власність конфісковано. Створення гетто мало лише одну мету — подальше повне знищення їх мешканців.

Після нападу на СРСР нацисти взялися остаточно вирішити єврейське питання. Спочатку повному винищенню підлягали євреї, що проживали на території СРСР, а згодом і всієї Європи (близько 11,5 млн). Уже перші місяці війни позначилися масовими знищеннями євреїв у Литві, Білорусії, Україні. Їх здійснювали спеціальні айнзатцгрупи. Уособленням цього процесу стала трагедія в Бабиному Яру (29—30 вересня 1941 р.). Айнзатцгрупи знищили близько 750 тис. євреїв.

Проте методи масових убивств були визнані неефективними. У січні 1942 р. нацистське керівництво прийняло рішення про створення на території Польщі шести таборів смерті, обладнаних газовими камерами та крематоріями (Треблінка, Хелмно, Собібор, Майданек, Аушвіц-Біркенау, Белжец). У таборах смерті не було бараків для ув'язнених, які існували в концентраційних таборах.

Жертв, що прибували на залізничні станції, під приводом гігієнічних процедур направляли в «душові». Потім туди подавали отруйний газ «Циклон Б», який за 5 хвилин знищував 2 тис. осіб. У таборі Аушвіц-Біркенау за добу вбивали до 12 тис. осіб. У таборах смерті загалом було ліквідовано 2,5 млн євреїв.

Разом із тим масово винищувалося населення гетто. На території СРСР протягом 1941—1942 рр. були ліквідовані майже всі гетто, а їх населення відправлено до таборів смерті або знищено на місці.

Така політика нацистів викликала опір у єврейського населення. Перше збройне повстання відбулося у Вільнюському гетто, згодом у гетто Мінська, Каунаса, Тудіно, Мізачева, Кременця, Луцька, Бродів, Львова тощо. Найбільше повстання відбулось у Варшавському гетто (квітень—червень 1943 р.). Лише через три місяці нерівної боротьби повстання було придушено, у результаті чого загинуло 76 тис. осіб.

3. РУХ ОПОРУ. У результаті перемог на фронтах військ антигітлерівської коаліції значно посилився рух Опору проти окупантів у країнах Європи. У багатьох із них створювалися партизанські загони, підпільні організації. Рух Опору об'єднував усіх небайдужих до долі своєї Батьківщини. Однак були й такі, які йшли на співробітництво з окупаційною владою, стаючи колабораціоністами.

Депортація польських євреїв до концентраційного табору Треблінка. 1942 р.

Напис над входом у концтабір Аушвіц-Біркенау: «Праця звільняє». 1940-ві рр.

Командувач Армії крайової Тадеуш Бур-Коморовський

У Франції з нацистською окупацією і колабораціоністським урядом маршала А.-Ф. Петена боролися партизанські загони та підпільні групи, очолювані комуністами й соціалістами. Створена Ш. де Голлем організація «Вільна Франція» в 1942—1943 рр. встановила контроль над африканськими колоніями Франції.

Значного розмаху набув народно-визвольний рух у Югославії. Партизанський рух тут був представлений загонами емігрантського уряду — четніки (командувач Д. Міхайлович) і Народно-визвольною армією Югославії (НВАЮ) під керівництвом комуністів на чолі з Й. Броз Тіто. У 1943 р. було створено уряд нової Югославії — Національний комітет визволення Югославії на чолі з Й. Броз Тіто. Партизанські армії формувалися також в Албанії, Греції та Болгарії. Значну роль у цьому процесі відігравали комуністи.

У Польщі емігрантський уряд та його представництво — «делегура» — керували боротьбою загонів Армії крайової. Комуністи на противагу їм створили Армію людову.

У 1944 р. в ряді європейських країн відбулися антинацистські повстання. Поразкою завершилося повстання, організоване 1 серпня у Варшаві Армією крайовою (командувач генерал Т. Бур-Коморовський). 29 серпня почалося Словацьке національне повстання за участю партизанів та словацької армії. Ціною великих зусиль німецьким військам вдалося придушити і його.

У СРСР боротьба досягла особливо великого розмаху. Її очолював Центральний штаб партизанського руху. Основною партизанською базою була Білорусія. В Україні центр партизанського руху було зосереджено в північних районах. Існував постійний зв’язок між партизанськими базами і «Великою землею», звідки партизанам постачали зброю, спорядження, кваліфікованих військових спеціалістів. У 1942 р. радянські партизани налічували 125 тис. осіб, у 1943 р.

— 250 тис. осіб. Боротьбу з нацистами вели також загони Української повстанської армії (УПА).

Широкомасштабні диверсійні операції партизанів, винищувальні рейди зробили значний внесок у перемогу над нацистами. Масштабні операції провели партизанські з'єднання С. Ковпака, О. Федорова, О. Сабурова, М. Наумова та ін. Усього на території СРСР діяло понад 6 тис. партизанських загонів, які знищили близько 1 млн німецьких військ.

Найбільш широкомасштабні диверсії були проведені влітку 1943 р. під час Курської битви під назвою «рейкова війна» та у вересні 1943 р. під назвою «Концерт». Німецькі війська змушені були для охорони своїх комунікацій від партизанів тримати в тилу значні сили.

Загалом у боротьбі з рухом Опору Німеччині та її союзникам довелося задіяти більше ніж 10% своїх сил.

ЦІКАВІ ФАКТИ

З окупованих територій до Німеччини вивозили продовольство й сировину, інші матеріальні цінності. Населення цих територій спочатку взагалі нічого не отримувало за свою працю, згодом почали видавати мізерні пайки. У жахливих умовах перебували 5,5 млн радянських військовополонених, 3,5 млн із них загинуло. За період 1941—1944 рр. із полону втекло 450 тис. радянських солдатів та офіцерів. Хоча значну їх частину було схоплено, ті, що вирвалися, приєдналися до руху Опору різних країн Європи. Втеч із полону таких масштабів не знала жодна армія світу.

Для використання в Німеччині дешевої робочої сили проводилися депортації працездатного населення. Близько 4,9 млн жителів окупованих областей СРСР опинилися на чужині в тяжких умовах життя і праці (остарбайтери), із них 1,4 млн загинуло. Усього жертвами окупації стали 10 млн радянських людей (3,18 млн в Україні, 1,36 млн у Білорусії). Економіка окупованих країн працювала на військові потреби Німеччини.

Японська окупація теж дала поштовх розгортанню руху Опору. Найбільшого розмаху він набув у Бірмі, Малайї та на Філіппінах, де діяли цілі партизанські армії. Японські окупанти змушені були надати Бірмі формальну незалежність. У В'єтнамі та Індонезії на перших етапах війни переважали пасивні форми боротьби, і лише на завершальному етапі рух Опору набув широкого розмаху. Зрештою лідери національно-визвольного руху проголосили незалежність цих держав.

4. ВНУТРІШНЄ СТАНОВИЩЕ В НІМЕЧЧИНІ, ЯПОНІЇ, ВЕЛИКІЙ БРИТАНІЇ, США ТА СРСР. Господарство воюючих країн переважно працювало на потреби війни. Виробництво бойової техніки та спорядження стало пріоритетним. У Німеччині військової промисловості практично не було ще в 1932 р. Проте під час війни щороку виробляли близько 25 тис. бойових

літаків, 20 тис. танків, 50 тис. гармат і мінометів. Із 1935 р. Німеччина перебудовувала свою економіку на військовий лад. Із початком Другої світової війни промисловість Третього рейху працювала на військові потреби на повну потужність, випускаючи танки, літаки, гармати, що вважалися одними з кращих у світі.

Починаючи з 1943 р. німецькі інженери активно розробляли «диво-зброю», яка б дала можливість Німеччині переломити хід війни на свою користь. Напрацювання інженерів були втілені у виробництво, але в США та СРСР уже після Другої світової війни. Німецька промисловість першою у світі налагодила серійне виробництво реактивних літаків, балістичних ракет тощо. Проте це не врятувало нацистський режим від краху.

Виробництво військової техніки та зброї стимулювало розвиток важкої промисловості. Легка промисловість набагато відставала від неї. У сільському господарстві головними виробниками товарної продукції були великі землевласники й фермери (бауери). Проте вони не покривали потреб Німеччини та її армії в сільськогосподарській продукції.

Успіхи Німеччини на початковому етапі війни дали їй можливість використовувати економічний потенціал завойованих країн. У 1930—1940-х рр. основою економіки Німеччини була військова промисловість. У 1939 р. її питома вага в загальній вартості валової продукції становила 80%. Кількість населення, зайнятого в цьому виробництві протягом 1939—1943 рр., зросла вдвічі та становила 5 млн осіб. Дефіцит робочої сили Німеччина покривала за рахунок примусової праці військовополонених, мільйонів депортованих з окупованих країн.

Незважаючи на повну мілітаризацію, економіка Німеччини була неспроможна повністю задовольнити потреби фронту. Із кінця 1943 р. країна переживала серйозні труднощі в усіх напрямках господарства. Порушувалися зв’язки між окремими економічними комплексами, головні виробництва відчували нестачу сировини, палива, людських ресурсів, фінансових засобів. Із другої половини 1944 р. промислове виробництво різко знизилося. До цього призвели й масові стратегічні бомбардування союзників, що забрали життя 1 млн німецьких мирних громадян.

ЦІКАВІ ФАКТИ

Посилювалися антинацистські настрої і в Німеччині. Група офіцерів та урядових чиновників здійснила спробу державного перевороту з метою знищення нацистського режиму та припинення війни. 20 липня 1944 р. полковник К. Штауффенберг залишив портфель із бомбою вповільненої дії в приміщенні, де перебував А. Гітлер. Бомба вибухнула, однак фюрер залишився живим. Виступ заколотників було жорстоко придушено.

ЦІКАВІ ФАКТИ

На осінь 1942 р. німецькі війська та їхні союзники окупували 1,8 млн км^2 території СРСР (10% території), на якій до війни проживало 80 млн осіб (45% населення), вироблялося 60—70% вугілля, чавуну, сталі, пролягало 40% залізниць, перебувала половина поголів'я худоби і посівних площ, із яких збиралося 45% зерна.

Хлопчик за верстатом під час евакуації заводів на схід СРСР. 1940-ві рр.

Були повністю зруйновані Гамбург, Кельн, Дармштадт, Лейпциг та інші німецькі міста.

Унаслідок занепаду сільського господарства скоротилися посівні площі, зменшилися валовий збір зернових, поголів’я худоби. Різко знизилося споживання продуктів харчування. Дефіцит бюджету уряд намагався ліквідувати шляхом інфляції. Різко впав добробут населення. Зрештою економіка Німеччини зазнала краху.

Не могла витримати тривалого суперництва з економікою Сполучених Штатів і військова економіка Японії. Частка важкої промисловості у виробництві значно збільшилася. Водночас війна призвела до погіршення становища населення: витрати на війну перевищували прибутки в 4 рази. Інфляція відчутним тягарем лягла на плечі населення. Рівень життя досяг найнижчого рівня за історію країни. Після систематичних бомбардувань американської стратегічної авіації, втрати основних джерел сировини й продовольства економіка Японії занепала. Щоб мати можливість забезпечувати армію зброєю, японські інженери досягли майстерності в заміні дорогих матеріалів дешевими. Усю техніку випускали з найменшим набором необхідних приладів і деталей. Масово випускали одноразові літаки для солдатів-смертників — камікадзе.

Радянський Союз опинився у важкому становищі. Були втрачені важливі промислові й сільськогосподарські райони, що призвело до падіння виробництва. А фронт вимагав усе більше зброї. Завдяки героїчним зусиллям людей наприкінці 1941 р. становище вдалося виправити. За Уралом було створено потужну промислову базу. Запрацювали 1360 евакуйованих підприємств. У гіршому становищі перебувало сільське господарство. У 1942 р. було зібрано 1/3 зерна від довоєнного рівня. За допомогою жорсткої регламентації та розподілу вдалося уникнути голоду й забезпечити продовольством армію. Із 1942 р. радянська економіка почала працювати не тільки на кількість, але й на якість.

Англії довелося пережити загрозу вторгнення. Масових повітряних бомбардувань зазнали Лондон, Бірмінгем, Ковентрі та інші міста. Німецькі кораблі блокували морські комунікації, було окуповано ряд колоній — Бірму, Сингапур, Малайю, втрачено велику частину торговельного й військово-морського флоту. Промислове виробництво країни за роки війни скоротилося на 5%. Різке зниження виробництва спостерігалось у вугільній промисловості — на 21%, у легкій, зокрема бавовняній, більш ніж у 2 рази, вовняній — на 27%. Витрати на війну становили 25 млрд фунтів стерлінгів.

Тягар війни в першу чергу позначився на добробуті населення. Податки в розрахунку на одну особу зросли в 3 рази, вартість життя — на 72%.

Війна й окупація завдали Франції значних збитків, що оцінювались у 1,44 трлн довоєнних франків. Людські жертви становили 1,1 млн осіб. Промислове виробництво скоротилося до 30% щодо рівня 1938 р., продукція сільського господарства — у 2 рази. Франція залишилася без військового й торговельного флотів. Закордонні капіталовкладення країни до 1945 р. зменшилися наполовину. До того ж Франція втратила свої колонії: Індокитай, Сирію, Ліван, які здобули незалежність.

ДИНАМІКА ВИРОБНИЦТВА ЛІТАКІВ І ТАНКІВ У СРСР

Роки	**Літаки**	**Танки**
1942	21700	24400
1943	34900	20000
1944	40900	29000

Собор Св. Павла на тлі руїн Лондона під час «Бліцу» — німецьких бомбардувань британської столиці в 1940—1941 рр.

Канадський військовий завод. Художник Льюїс Віндем. 1943 р.

США не брали участі на початковому етапі війни, але посідали антинімецькі позиції. Після вступу у війну проти Японії та Німеччини американський уряд був змушений переорієнтувати господарство на військовий лад.

США, ще не вступивши у війну, надавали в позику або оренду озброєння, боєприпаси, стратегічну сировину, продовольство та інші матеріальні ресурси країнам-союзницям в антигітлерівській коаліції за ленд-лізом. Він забезпечив масовий збут американських товарів на зовнішньому ринку, що сприяло підтриманню високого рівня виробництва в США. Американські витрати на проведення операцій за ленд-лізом перевищували 30,3 млрд доларів.

За роки війни в США були введені в дію нові промислові підприємства військового призначення вартістю в 25 млрд доларів. США стали «арсеналом» антигітлерівської коаліції. За рік (1944 р.) американська промисловість випустила стільки літаків, як німецька за всі роки війни.

США були єдиною країною, де війна не погіршила добробуту населення, а навпаки, підвищила його. Вдалося подолати безробіття.

ВИСНОВКИ

• Розпочинаючи Другу світову війну. Центральні держави прагнули не лише розгромити противників, а встановити в світі «новий порядок», який мав триматися на насильстві.

• В окупованих країнах розгорнувся масовий рух Опору. Форми й методи боротьби були різними: від пасивного спротиву до збройних повстань.